

Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez

Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus

Közismert, hogy a mai jogrendszerekben általános jelleggel a konszenzuális szerződési konstrukció érvényesül, azaz a szerződés általában a felek pusztá megállapodásával jön létre. Előfordulhatnak azonban olyan esetek, amikor a szerződéskötést követően állnak be olyan változások, amelyek lehetővé teszik a szerződés teljesítésének megtagadását.

Tanulmányomban a szerződési jog alapvető princípiuma: a *pacta sunt servanda* elvének kialakulását, illetve a konszenzuális szerződési konstrukció diadalát, valamint ezekkel szoros összefüggésben a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékelését: a *clausula rebus sic stantibus* néhány kérdését elemzem.

I. A SZERZŐDÉS LÉTSZAKAINAK PROBLÉMAKÖRÉHEZ

Mondanivalónk előkészítése céljából szeretnénk néhány gondolatot megfogalmazni a szerződés létszakaival összefüggésben. A szerződés állapotának ugyanis legalább négy szintjét határozhatjuk meg. A szerződés létrejöttéhez a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésére van szükség. Érvényes vagy érvénytelen szerződésről ezért – ha elfogadjuk a nemlétező kontraktus létjogosultságát – csupán a szerződés létezése esetén beszélhetünk. A kontraktus érvényessége önmagában azt a lehetőséget jelöli, hogy a szerződés joghatás kiváltására elvben alkalmas. Ahhoz pedig, hogy az érvényes szerződés alapján jogokat és kötelezettségeket ténylegesen is érvényesíteni lehessen, a szerződésnek hatályosnak is kell lennie (premisszaként föltételezve a hatályosság szűkebb értelmezését, miszerint hatályosságról csupán érvényes jogügylet esetén beszélhetünk).

Ebben a vonatkoztatási rendszerben beszélhetünk tehát nemlétező; létező, de érvénytelen; érvényes, de hatálytalan; valamint érvényes és hatályos szerződésről. Az 1–4. állapot felé haladva a szerződés egyre nagyobb mértékben alkalmas kontraktuális joghatás kiváltására; míg a nemlétező ügylet egyáltalában nem válthat ki szerződéses joghatást, addig – jogrendszertől függően – az érvénytelen ügyletnek már lehetnek kontraktuális joghatásai, míg a hatályos szerződés a lehető legteljesebb mértékben alkalmas szerződéses joghatások

kiváltására. Könnyen belátható, hogy amennyiben ezeket a fogalmakat egymás kontextusában és a hatályosságot szűkebb értelemben ragadjuk meg: az érvényes jogügylet célzott jogügyleti joghatások kiváltására irányuló képességeként koncipiáljuk, akkor az említett jogi kategóriák egymást kölcsönösen föltételezik, egymásra épülnek. A skála egyik végén a nemlétező ügylet mint a célzott, illetve kontraktuális joghatást kiváltani egyáltalában nem képes aktus áll. Ezt követi a létező, ám érvénytelen ügylet, hiszen ez már kontraktuális joghatást is kiválthat, a felek által eredetileg célzott ügyleti joghatást azonban, hacsak utóbb nem válik érvényessé, soha. Az érvényes ügylet csak a célzott joghatások kiváltására nem alkalmas, míg az érvényes és egyben hatályos szerződés a teljes értékű, a felek által szándékolt kontraktuális joghatásokat is kiváltja.

Maga a szolgáltatás a teljesítés szakaszában valósul meg, ekkor nyer ugyanis kielégítést a hitelező érdeke. A teljesítési létszak feltétele a szerződés érvényességén túl annak teljes értékű hatályossága. A teljesítési szabályok megszegése a szerződésszegés, mely objektív fogalom: szerződésszegés minden olyan tény – Eörsi Gyula szavaival –, „amely a szerződésbe ütközik, vagy egyébként sérti valamelyik félnek a szerződéssel kapcsolatos jogait”, vagyis amikor a szerződés szerű teljesítés bármely – akár a felektől független, objektív – okból nem következhet be. Szerződésszegésen alapuló igény érvényesítésének föltétele a létező, érvényes és hatályos szerződés teljesítési szabályainak megszegése.

Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban még két rövid megállapítást teszünk. Az áruk nemzetközi adásvételéről szóló Bécsi Vételi Egyezmény ismeri a teljesítést megelőző, ún. előzetes szerződésszegés fogalmát, mely azt jelenti, hogy a szerződés megkötését követően láthatóvá válik, hogy az egyik fél kötelezettségének lényeges részét nem teljesíti. Ekkor a másik fél felfüggesztheti saját kötelezettségeinek teljesítését (CISG 71–72. cikkek). A másik – elsősorban probléma-fölvétésnek szánt – bevezető megállapítás pedig a jogalapok és jogkövetkezmények perjogi versengésével függ össze. Egy peres eljárásban előfordulhat ugyanis olyan eset, amikor a felperes vagylagos kereseti kérelmet terjeszt elő, és egyik kérelmében feltűnő értékkülönbség címén megtámadja a szerződést, és az eredeti állapot helyreállítását kéri, másik kérelmében pedig hibás teljesítés miatt kártérítést követel. Ilyenkor a bíróságnak ítéletében meg kell állapítania a jogalapot (hogy a szerződés érvényes vagy érvénytelen-e), és ennek alapján a jogkövetkezményt. Ebben az esetben tehát mintegy verseng a két eltérő jogkövetkezmény, melyek elvi alapjai igencsak eltérőek egymástól. A fél az eredeti állapot helyreállítását a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeként kéri, míg a hibás teljesítésen alapuló kártérítést szerződésszegés alapján követeli akkor, ha a bíróság azt állapítja meg, hogy a szerződés érvényes. A kérdés perjogi jelentősége az, hogy a fél a keresetben két eltérő alapot jelöl meg, és ennek alapján – vagylagosan – eltérő igényeket érvényesít. Hogy mi a valós jogalap, azt a bíróság dönti el, és ennek alapján a bíróság ítéletében megállapított tényállás szerinti jogkövetkezmény kerül alkalmazásra.

II. A PACTA SUNT SERVANDA ELVÉNEK KIALAKULÁSÁHOZ

Közismert, hogy a modern jogokban – a *pacta sunt servanda* elvének érvényesüléseként – a szerződés általában már magával a pusztá megegyezéssel létrejön. Mivel korántsem megnyugtatóan tisztázott kérdés, hogy mikor is alakult ki a *pacta sunt servanda* elve, érdemesnek tűnik ezt a kérdéskört legalább vázlatosan tárgyalni.

A szakirodalomban többen rámutatnak arra, hogy az *általam vizsgált* elvet Hugo Grotius dolgozta ki – ebben a tekintetben azonban rá kell mutatni arra, hogy ez a princípium jóval korábbi teológiai, illetve kánonjogi gyökerekre vezethető vissza. Az újabb szakirodalomban tömören, ugyanakkor igen szemléletesen mutatja be a *pacta sunt servanda* elvének kialakulását Stephan Meder.^[1] A szerző szavaival „a középkori egyházjog a modern magánjogtudomány számára talán legfontosabb adalékát azon keresztül szolgáltatatta, hogy a kötelmi jognak peresíthető és peresíthetetlen megállapodásokra való felosztásától eltávolodott”.^[2] A vizsgált elvnek – Meder szavaival – első, jogilag releváns meghatározása a IX. Gergely pápa nevéhez kötődő *Liber Extrá*ban található,^[3] ahol a *pactumokra* vonatkozóan a következő fontos megállapítást olvashatjuk: „*pax servetur, pacta custodiantur*”.^[4] A *pacta sunt servanda* elve tehát első ízben minden valószínűség szerint a kánonjogban öltött testet.

De a *pacta sunt servanda* elvének még számos további középkori gyökerére hivatkozhatunk. Mindenekelőtt ezzel a kérdéssel foglalkozott a 2008. évi SIHDA-kongresszuson tartott előadásában Eltjo J. H. Schrage amszterdami professzor Vincentius Bellovacensis tudományos munkásságának bemutatása kapcsán. Számos, hallatlanul izgalmas és eddig kevésbé ismert forrásszövegre hivatkozott, amelyek tanúsága szerint a *pacta sunt servanda* elvét már a középkorban is ismerték. Vincentius Bellovacensis megállapítása szerint „*effectus pactorum est ut serventur*”, vagyis „a *pactumok* joghatása az, hogy betartsák”. Továbbá hangsúlyozza, hogy míg „a törvények szerint az egyszerű megállapodásból nem születik kereset” („*secundum leges ex simplici pacto non oritur actio*”), addig „a kánonjog szerint a pusztá megállapodásból kereset születik, mivel Isten semmiféle különbséget nem tesz egyszerű és ünnepélyes ígélet között” („*secundum canones oritur actio ex nudo pacto, quia Deus inter simplicem et sollemnem*

[1] Meder, 2005², 58. mindenekelőtt arra utal, hogy a *pacta sunt servanda* elve a római jogban nem érvényesült. Ezt azért emeljük ki külön, mert olykor tévesen tulajdonítják a *pacta sunt servanda* elvét a római jognak. André Malraux pl. egyenesen „a római jog legfontosabb princípiumaként” („*premier principe*”) tekint a *pacta sunt servanda* elvére (idézi Hamza, 2006, 476.)

[2] Meder, 2005², 143sk. A *pacta sunt servanda* elvének kánonjogi gyökereihez ld. még összefoglalóan Zimmermann, 1996³, 542skk. Részletesebben ld. Helmholz, 1990, 49skk. Az egész problémához, ill. a privátautómia kánonjogi alapjaihoz ld. részletesen Landau, 2003, 457skk.

[3] Vö. pl. Helmholz, 1990, 50., ill. Meder, 2005², 144.

[4] *Liber Extra*, 1, 35, 1 *de pactis*. Az idézett szöveghelyhez (amely Zimmermann szavaival nem más, mint „*locus classicus of the enforceability of consensual pacta*”) ld. pl. Helmholz, 1990, 50., valamint Zimmermann, 1996³, 543.

promissionem nullam facit differentiam). Schrage mindezzel kapcsolatban hivatkozott a neves kánonjogász, Hostiensis megállapítására is, aki még tovább megy; Hostiensis azt hangsúlyozza, hogy „a megállapodásokat... az evangélium igazsága szerint be kell tartani” („*pacta... secundum veritatem evangelii sunt servanda*”). Ez az indokolás tehát kifejezetten az evangéliumi tanításokra igazságára alapítja a *pacta sunt servanda* elvét. Egy másik, a *Summa aurea*ból vett Hostiensis-helyen pedig azt olvashatjuk, hogy „mi a pusztá megállapodás alapján keresetet adunk” („*nos ex nudo pacto actionem damus*”).

A világi jogtudomány csak évszázadokkal később jut el arra a szintre, amire a kánonjog már a „sötét” középkorban, a XIII. században eljutott. A *pacta sunt servanda* elvének alapjául az újkori világi jogtudományban elsősorban már nem az evangéliumi tanítások, hanem az újkori világi természetjogi jogelvek szolgálnak. Grotius „*De iure belli ac pacis*” című, korántsem „csupán” a modern nemzetközi jog alapjait megvető műve II. könyve „*De promissis*” („Az ígéretekéről”) szóló 11. fejezetében mindenekelőtt azt az állítást cáfolja meg, miszerint „a természetjog szerint az ígéretekből nem keletkezik jogosultság”. E tekintetben Grotius mindenekelőtt a neves francia humanista jogtudós, Franciscus Connanus nézetével helyezkedik szembe. Connanus ugyanis – noha maga is hangsúlyozta, miszerint „kétségtelenül gyalázatos dolog az ígéretek nem megtartani” – úgy vélte, hogy „mind a természetjog, mind a *ius gentium* alapján csak azok a megegyezések eredményeznek kötelmet, amelyek szinallagmatikusak” (*De iure belli ac pacis*, 2, 11, 1, 1). Grotius azonban azt hangsúlyozza, hogy „semmi sem felel meg annyira az emberi tisztességnek, minthogy az egymás között létrejött megegyezéseket meg kell tartani” (*De iure belli ac pacis*, 2, 11, 1, 4), valamint azt is, hogy „az ígélet a természetjog szerint kötelez” (*De iure belli ac pacis*, 2, 11, 3). Ki kell emelnünk Grotius azon megállapítását is, miszerint „az az elv, amely szerint az ígéretek meg kell tartani, az örök igazság természetéből fakad” (*De iure belli ac pacis*, 2, 11, 4, 1).^[5] Grotius tehát a *pacta sunt servanda* elvét a természetjogból gyökerezteteti; Detlef Liebs e tekintetben arra mutat rá, miszerint Grotius döntő érve abban a tekintetben, hogy minden komoly ígélet kötelező erővel rendelkezik, természetfeletti.^[6]

Ami a jogalkotást illeti: az „észjog hatása alatt álló”,^[7] rendszerében az intézményrendszer követő,^[8] 1756-os *Codex Maximilianeus Bavaricus civilis* (vagy *Kurbayerisches Landrecht*) már törvényerőre emelte a *pacta sunt servanda* elvét.^[9] A kódex a maga tankönyvszerű, körülményes stílusában leszögezi, hogy míg a megállapodások (*conventiones*) a római jog szerint *pactumokra* és *contractusokra* osztottak (utóbbi alatt minden olyan megállapodás értendő,

[5] Az idézeteket Brósz Róbert (Budapest, 1960) fordításában közöltük.

[6] Liebs, 2004⁶, 260.

[7] Így Ruzsoly, 1996, 123.

[8] Vö. pl. Wieacker, 1967³, 327.

[9] Vö. Földi – Hamza, 2012¹⁷, 585.

amelyek többek között „bizonyos formával, vagy legalább egy *causával* rendelkeznek”), addig manapság minden *pactum*hoz ugyanaz az erő és joghatás kapcsolódik, mint egy szerződéshez. A megállapodás és a szerződés tehát a bajor polgári jogi kódex szerint már egy és ugyanaz. Ezzel összefüggésben természetesen a *pacta nuda*, *legitima*, *vestita* és *adiecta* közötti megkülönböztetés is elveszítette jelentőségét.^[10]

Pothier *Traité des obligations* című művében kifejezetten leszögezi, hogy a *pactum*–*contractus*-distinkció „nem a természetjogon alapulván” („n'étant pas fondés sur le droit naturel”), a szerződést nem úgy kell meghatározni, miként azt a római jog értelmezői definiálják. Az akarati autonómia Pothiernél is megjelenik, aki azt hangsúlyozza, hogy a szerződés létrejöttéhez csak a felek pusztán megállapodására van szükség (*solus consensus obligat*);^[11] a szerződés azért bír kötelező erővel, „mert a szerződő felek ezt akarták és ezt ígérték meg” („parce que les parties contractantes l'ont voulu et qu'il est permis”).

Az 1804-es francia *Code civil* szerződésfogalmán Domat és Pothier tanainak erőteljes hatása érződik. A kódex sokat hivatkozott 1134. cikke ünnepélyesen kimondja, hogy a törvényesen megkötött szerződés^[12] törvényerővel bír^[13] azok számára, akik azt megalkották:

[10] *Codex Maximilianeus Bavaricus civilis*, 4. rész, 1. fejezet, 3. §: „Conventiones, Kraft welcher sich nemlich zwey oder mehr dahin vereinigen, daß sie einander zu etwas verbunden seyn wollen, werden zwar nach Römischen Recht in Pacta & Contractus getheilt, und unter denen letzteren jene Conventiones verstanden, welche entweder einen legalen Namen, und gewisse Form, oder wenigst eine Causam haben. Nachdeme aber heut zu Tag alle Pactis die nemliche Kraft und Wirkung, wie einem Contracte beygelegt ist, so fällt auch obige Abtheilung samt dem Unterschied zwischen denen sogenannten Pactis nudis, Legitimis, vestitis vel adjectis hinweg.”

[11] Bart, 1990, 125. Megállapítása szerint ez az elv a XVII. század kezdetétől triumfált.

[12] A szerződés (*convention*) fogalmát – Pothier közvetítésével római jogi gyökerekre támaszkodva (ld. az *obligatiót* a dologi jogosultságokkal egybevető, föltehetően interpolált [vö. pl. Földi–Hamza, 2012¹⁷, 380.] Paulus-szöveggel [„*obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutum nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum*”; Paul. D. 44, 7, 3 pr.], amelyben ugyan az *obligatio* és nem annak legjelentősebb forrása: a *contractus* vonatkozásában, de a jogtudós kiemeli, hogy a kötelek lényege abban áll, hogy valaki mást rászorítson arra, hogy valamit adjon, tegyen, vagy valamiért helytálljon a számunkra) – a *Code civil* (art. 1101) a következőképpen definiálja: „le contrat est une convention par laquelle une ou plusieurs personnes s'obligent, envers une ou plusieurs autres, à donner, à faire ou à ne pas faire quelque chose.” Vagyis a francia kódex a szerződést olyan meg egyezésként határozza meg, amelynek révén egy vagy több személy kötelezettséget vállal arra, hogy valamit ad, valamit tesz, vagy nem tesz (ez a meghatározás majdnem szó szerint megegyezik Pothier szerződésre vonatkozó definíciójával). A hivatkozott Paulus-szöveggel szemben az idézett cikk a szerződés vonatkozásában külön kiemeli az adós *non facere* szolgáltatását is.

[13] Maga a szerződés tehát egyfajta törvény a felek között. Ebben a tekintetben több római jogi forrásszövegre hivatkozhatunk, vö. pl. Ulp. D. 50, 17, 23: „*legem enim contractus dedit*”, valamint Ulp. D. 16, 3, 1, 6: „*contractus enim legem ex conventionione accipiunt*”. De nem csupán római jogi forrásokra utalhatunk; Jean Domat fő művében (*Les loix civiles dans leur ordre naturel*) a megállapodásokat a felek között törvénynek minősíti: „les conventions sont les engagements qui se forment par le consentement mutuel de deux ou plusieurs personnes qui se font entr'eux une loi d'exécuter ce qu'ils promettent”; ez a meghatározás erőteljesen érezteti hatását a *Code civil* 1134. cikkének szövegén.

Les conventions légalement formées tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faites.^[14]

Nyilvánvaló, hogy a megállapodás csak a szerződő felek vonatkozásában rendelkezik törvényerővel; ebben a tekintetében a francia kódex 1165. cikkére is hivatkozhatunk, amely *expressis verbis* kimondja, hogy a megállapodásoknak csak a szerződő felek között vannak joghatásai,^[15] kivéve, ha az adós csalárd módon járt el a szerződés szempontjából *persona extraneának* tekinthető hitelezőjével szemben (*action paulienne*, Code civil, art. 1167), aki saját nevében támadhatja meg az ügyletet.^[16]

Alfons Bürge müncheni professzor rámutat arra, hogy az akarati autonómiát, amely „legtisztább kifejeződését a szerződési jogban találja meg”, „gyakran a francia jogi gondolkodás inkarnációjaként deklarálják”.^[17] Bürge teljes joggal

– Ezzel összefüggésben röviden utalni szeretnék arra, hogy maga a törvény is tekinthető egyfajta szerződésnek. Vö. Pap. D. 1, 3, 1, ahol a jogtudós a *lex publicat virorum prudentium consultumként*, ill. *communis rei publicae sponsioként* definiálja. Ez utóbbi meghatározás nem római eredetű, hanem Démostenésre vezethető vissza. Démostenés szavait Marcianus majdnem szó szerint idézi a *Digestában* (Marci. D. 1, 3, 2); Démostenés többek között azt állapítja meg a nomos vonatkozásában, miszerint az nem más, mint „*dogma de anthrópón phronimón*” („értelmes emberek határozata”), ill. „*synthéké koiné*” („közös megegyezés”). A Papinianus által említett „*communis rei publicae sponsio*” kitétel majdnem szó szerinti fordítása az eredeti Démostenés-szövegben olvasható és Marcianus által szó szerint idézett „*poleós de synthéké koiné*” kitételnek. A nevezetes Marcianus-szöveghez ld. az újabb hazai szakirodalomból Hamza, 1998, 20., az olasz szakirodalomból pedig Martini, 1997, 29–37., valamint uő, 2005, 9skk. (Egy – nem elhanyagolható – különbség van az eredeti Démostenés-szöveg és a Marcianus-textus között; míg Démostenésnél eredetileg *dóron theón*, tehát az „istenek ajándéka” kifejezés szerepel, addig a *Digestában* fölvetett Marcianus-szövegben „*dóron theou*”, tehát „isten ajándéka” olvasható. Valószínűnek tűnik, hogy az eredetileg pluralis genitivusban előforduló *dóron theón* kitévelt nem Marcianus, hanem a kompilátorok módosították a *Digestában* fölvetett textusban immár singularis genitivusban szereplő *dóron theou*-ra, a keresztény istenfogalmat jelölendő.) Grotius – Aristotelésre, ill. Démostenésre hivatkozva – is leszögezi, hogy „a törvények tulajdonképpen a nép közös megegyezései”. – Miként tehát a közjogi értelemben vett törvényt, úgy a szerződést is lehetséges (egyedi, csupán a szerződő felek között kötelező erővel rendelkező) normaként felfogni, ahogyan a *lexet* is egyfajta megállapodásnak.

[14] Az idézett törvényi megállapítás – miként arra Terré – Simler – Lequette, 1996⁶, 5. is rámutat – „l’un des textes les plus célèbres du Code civil”. A nevezetes cikk kimondja azt is, hogy szerződéseket jóhiszeműen kell teljesíteni: „elles doivent être exécutées de bonne foi” (a *Code civil* jóhiszeműségi klauzulájához a hazai szakirodalomból ld. Földi, 2001, 38., valamint az ott idézett francia szakirodalmat). A *Code civil* által inspirált kódexek közül vö. a spanyol *Código civil* 7. cikkének (1) bekezdésével, amely ugyanakkor a jóhiszeműség objektív követelményét általában a jogok gyakorlásával összefüggésben mondja ki: „los derechos deberán ejercitarse conforme a las exigencias de la buena fe”. A nemzetközi kereskedelmi szerződésekre vonatkozó UNIDROIT Alapelvek az általános rendelkezéseken belül (*Good faith and fair dealing*, art. 1. 7) említik a jóhiszeműség és tisztesség princípiumát, kifejezetten úgy fogalmazva, hogy a felek nem zárhatják ki és nem is korlátozhatják ezt a kötelezettséget. Ld. hasonlóan az Ole Lando-féle *Principles of European Contract Law* 1: 201. cikkét is.

[15] *Code civil*, art. 1165: „Les conventions n’ont d’effet qu’entre les parties contractantes.”

[16] *Code civil*, art. 1167: „Ils peuvent aussi, en leur nom personnel, attaquer les actes faits par leur débiteur en fraude de leurs droits.” Vö. az 1959. évi Ptk.-nak a fedezetelvonó szerződés „relatív hatálytalanságáról” rendelkező 203. §-ával, valamint a 2009-ben elfogadott, de hatályba nem léptetett Ptk. 5:94. §-ával.

[17] Bürge, 1995², 64.

mutat rá azonban arra, hogy a *Code civil* 1134. cikkének szóhasználata, amelyre gyakran mint az akarati autonómia koncepciójának bizonyítékára hivatkoznak, aligha szolgált kiindulópontot; a szövegben nincsen szó szabadságról, ill. individuális akaratról, kizárólag csupán a törvényről, arról, hogy a törvényi rend keretei között megkötött szerződés a szerződő felek számára törvényerejű.^[18] Az autonómia és az individualizmus gondolatát csak később, a XIX. században dolgozták ki.^[19]

III. A KONSZENZUÁLIS KONSTRUKCIÓ DIADALA A MODERN JOGRENDSZEREKBEK ÉS A *CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS*

Míg a modern polgári jogok általában generális jelleggel, alapelveként fogalmazzák meg a konszenzuális konstrukció érvényesülését,^[20] addig a római jogban, miként közismert, a konszenzuál-szerződések száma korlátozott volt:

Consensu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. (Gai. D. 44, 7, 2)

Ennek alapján szögezi le pl. Zimmermann is szemléletesen, hogy ez volt a pusztá megegyezéssel megkötött szerződések *numerus claususa*.^[21] Reálkontraktus esetén ugyanakkor a szerződés létrejöttéhez a megállapodáson felül szükség volt a dolog átadására is; ismert, hogy pl. a formátlan kölcsönmegállapodás a római jogban nem hozott létre szerződést, nem volt peresíthető, csak akkor, ha a *mutuans* a kölcsönösszeget a *mutuarius*nak átadta.

[18] Uo. 64sk.

[19] Uo. 65.

[20] Ld. pl. a hatályos magyar Polgári Törvénykönyv 205. §-ának (1) bekezdését: „A szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre”. Ez a megfogalmazás részben definiálja is a szerződést, mint kétoldalú jogügyletet, mint legalább két fél egybehangzó akaratkijelentését. A szerződés további fogalmi elemét: a joghatásra irányultságot a Polgári Törvénykönyv 198. § (1) bekezdése tartalmazza: a szerződésből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére. A vonatkozó két szakasz együttes interpretációja tehát a szerződés jogügyleti tan szerinti egzakt definícióját eredményezi.

[21] Zimmermann, 1996³, 508. (a szóhasználatl kapcsolatban vö. pl. Meder, 2005², 409.: „*numerus clausus* von Vertragstypen”). Zimmermann megállapítása azonban nem egészen helytálló, mert Zeno császár korától, amikor az örökhaszonbérlet önálló jogintézmény (*ius tertium*) lett („*ius emphyteuticarium... ius tertium sit constitutum*” [C. 4, 66, 1]), a *contractus emphyteuticarius* is konszenzuál-szerződésnek minősül. A *iustinianusi* Institutiones rendszerezése alapján azonban a római jogi szakirodalomban a fent említett négy konszenzuál-szerződés „*numerus claususának*” koncepciója terjedt el. A iustinianusi tankönyv a *locatio conductio* kapcsán (Inst. 3, 24, 3) foglalkozik az örökhaszonbérleti szerződéssel, ami nem minősül sem bérleti, sem pedig adásvételi szerződésnek, ennek indokát pedig a speciális veszélyviselési szabályban jelöli meg, ugyanis a teljes pusztulás veszélyét a *dominus*, míg a *particularis* pusztulásból eredő kárt az *emphyteuta* viseli.

Több jogrendszerben ma is léteznek a konszenzuálszerződések mellett reálszerződések is. A francia jog – amely ebben a tekintetben is Pothier tanait közvetíti, aki konszenzuál- és reálszerződések között disztingvált^[22] – a konszenzuálszerződések mellett ma is ismeri a reálszerződések (*contrats réels*), bár a distinkciót a francia ptk. közvetlenül nem ismerteti. A konszenzuális szerződések (*contrats consensuels*) a felek egyszerű megállapodásával (*simple consentement*) jönnek létre, mely a francia jogban fő szabály.^[23] A reálszerződésekkel szemben – melyek létrejöttéhez nem elegendő önmagában a *consentement*, hanem egy dolog átadása is szükséges hozzá – pl. a haszonkölcsönt (*prêt à usage*) említhetjük, mely a francia jog szerint a dolognak a kölcsönvevő részére történő átadásával jön létre (*Code civil*, art. 1875). De e vonatkozásban említhető a francia jogban a letét (*Code civil*, art. 1915), valamint a kölcsönszerződés (*Code civil*, art. 1892) is.

A római jogi reálszerződési konstrukció továbbélését mutatja egyes szerződéstípusok esetében az osztrák polgári jog is. A haszonkölcsön tekintetében az ABGB 971. §-a kifejezetten rögzíti, hogy a haszonkölcsön csak a dolog átadásával jön létre, és a dolog haszonkölcsönbe adásának pusztá ígérete, ha a dolgot nem adják át, bár peresíthető, de ez még nem haszonkölcsön-szerződés („Der Vertrag, wodurch man jemandem eine Sache zu leihen verspricht, ohne sie zu übergeben, ist zwar verbindlich, aber noch kein Leihvertrag.”). Az ABGB hasonló rendelkezést tartalmaz a letéti szerződésre vonatkozóan (957. §), valamint a kölcsönszerződésre vonatkozóan (983. §) is.

Az 1855-ös, a francia *Code civil* hatását mutató chilei *Código civil* is ismeri a konszenzuálszerződések mellett a reálszerződések is, amelyek létrejöttéhez (perfektuálódásához) a dolog átadására is szükség van (art. 1443: „El contrato es real cuando, para que sea perfecto, es necesaria la tradición de la cosa a que se refiere...”). A chilei ptk. szerint pl. a haszonkölcsön (*comodato*) csak a dolog átadásával „perfektuálódik” („Este contrato no se perfecciona sino por la tradición de la cosa.”; art. 2174).

Az 1869-es, sok tekintetben a mai napig a francia *Code civil* által inspirált argentin *Código civil* 1140. cikke kifejezetten konszenzuál- és reálszerződések között disztingvál: „Los contratos son consensuales o reales.”; az 1142. cikk szerint reálszerződés pl. a kölcsön, a haszonkölcsön, valamint a letéti szerződés is („Forman la clase de los contratos reales, el mutuo, el comodato, el contrato de depósito...”), amelyek létrejöttéhez a dolog átadására (*tradición de las cosas*) is szükség van.

Mindezek ellenére is megállapíthatjuk, hogy a modern szerződési jogok általános jelleggel a konszenzuál-szerződési konstrukciót érvényesítik.

[22] Vö. Bart, 1990, 130.

[23] Vö. pl. Hubrecht – Vermelle, 1993¹⁵, 117.

Milyen körülmények indokolhatják a *pacta sunt servanda* elvének korlátozását, vagyis azt, hogy bizonyos esetekben a kötelezett megtagadhatja szerződés teljesítését? A „dolgok így állván záradék”^[24] kivételes konstrukcióként funkcionáló jogelvének elsődleges jogdogmatikai és jogpolitikai indokát a pusztá megegyezéssel létrejött szerződés konstrukciójának már említett elsődlegességében látom.

Köbler monográfiájában a következőket írja: a *clausula* jogi kategóriája lehetővé teszi, hogy a formális jogot egyes esetekben áttörjük, illetve hogy a *summum ius summa iniuria* elvének érvényesülését elősegítsük.^[25] Elsősorban a kontraktusok konszenzuális jellegének prioritása, olykor pedig kizárólagossága indokolja a *clausula rebus sic stantibus* konstrukciójának létjogosultságát a modern jogokban.

Nem nehéz belátni ugyanis, hogy a konszenzuális szerződési konstrukció diadala azzal a következménnyel jár, hogy amennyiben a szerződés magával a pusztá megállapodással létrejön, a szerződés megkötését követően felmerülhetnek olyan körülmények, melyeknél fogva a kötelezett a szerződés teljesítésére képtelenné válik, vagy a teljesítés közérdeket sértene. Ilyenkor pedig bizonyos, törvényben szigorúan meghatározott feltételek esetén a teljesítésre kötelezett fél, az ő bizonyítási kötelezettsége mellett megtagadhatja a szerződés teljesítését, illetve a bíróság – jogszabályon, vagy előszerződésen alapuló szerződéskötési kötelezettség esetén – nem hozza létre a szerződést. Ez is azt mutatja, hogy a római jog reálszerződésai korántsem váltak idejétmúlttá,^[26] a reálszerződéses jelleg tehát bizonyos tekintetben a *clausula rebus sic stantibus* konstrukciójában él tovább. Lényeges különbség ugyanakkor, hogy míg a reálszerződés dogmatikai szempontból egyáltalán nem jön létre, ha a dolog átadására nem kerül sor, addig a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása feltételezi a létező, érvényes és hatályos szerződést (illetve az érvényes és hatályos jogszabályon alapuló szerződéskötési kötelezettséget), valamint azt, hogy ennek a szerződésnek a teljesítésére nem kerül sor. A magyar jog szerint, ha a (szerződések konszenzuális jellege miatt a pusztá megállapodással eleve kötelezett) fél – amikor az érvényes szerződés teljesítésére kerülne sor – azért nem adja át a kölcsön, haszonkölcsön vagy letét tárgyát képező dolgot, mert a szerződés teljesítésére valamilyen okból utólag, a szerződéskötést követően beállott körülmények folytán nem képes, törvényi felhatalmazás esetén nem valósít meg szerződésszegést.

A reálszerződési konstrukció egyes modern jogrendszerekben csupán kivételes jelleggel érvényesül – a kizárólagosan a konszenzuális konstrukciót érvényesítő jogrendszerekben az olyan szerződéseknél (kölcsön, haszonkölcsön, letét), amelyeknél indokoltabb volna a reálszerződési konstrukció alkalmazása,

[24] A *clausula rebus sic stantibus* kérdéskörét monografikus jelleggel dolgozta fel R. Köbler, 1991. Ld. még az újabb irodalomból Luig, 1999, 171skk.

[25] Köbler, 1991, 2.

[26] Így Földi – Hamza, 2012¹⁷, 575.

kiküszöbölhető lenne a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása, ha ezek a szerződések reálszerződések lennének.

Messzemenően egyetérthetünk tehát Diósi György nézetével, aki megállapítja, hogy a „dolgok így állván” záradék az említett konszenzuális kontraktusok reálszerződési jellege esetén fölösleges lenne, ezért a konszenzuális konstrukció ezekre nézve inadekvátnak nevezhető.^[27] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *clausula rebus sic stantibus* létjogosultságának indokaként a számos tényállás miatt nem elegendő kizárólagosan az adekvátabb reálszerződéses konstrukcióra hivatkozni. E vonatkozásban említhetjük a jogszabályon alapuló, a piactudomány viszonyai között kivételesen előforduló szerződéskötési kötelezettséget, vagy az előszerződés alapján fennálló szerződéskötési kötelezettséget. De e vonatkozásban említhető az ajándékozás is, amely a modern jogokban – ide nem értve a *consideration*-tanra épülő angol szerződési konstrukciót, amely ellenszolgáltatás hiányában eleve nem tekinti szerződésnek a felek ügyletét^[28] – konszenzuál-szerződés; a szerződéskötést követően beállott változások jogi értékelését ennek alapján itt nem elsősorban az egyébként adekvátabb reálszerződési jelleg, hanem az ügylet ingyenessége és a felek közötti bizalmi viszony indokolja (ezek az indokok természetesen a többi ingyenes jogügylet vonatkozásában is felvethetők).

IV. A *CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS* LÉNYEGE

Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a körülménynek utólagosnak kell lennie, a változásnak a szerződés megkötését követően kell beállnia. Lényeges – mint már említettük –, hogy a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása mindig létező, érvényes és hatályos, tehát a célzott joghatás kiváltására a lehető legteljesebb mértékben alkalmas szerződést feltételez. Nemlétező szerződés esetén ugyanis kontraktuális joghatás kiváltására eleve nem kerülhet sor, mert a szerződés külső tényállás nélkül, joghatás kiváltására alkalmatlanul jelenik meg a disszenzus vagy az esszenciális tartalmi elemek hiánya miatt.^[29] Az érvénytelen szerződés a célzott jogügyleti joghatások kiváltására alkalmatlan, mert a jogrend – szankcióként – megtagadja a célzott joghatást az érvénytelen szer-

[27] Idézi: Földi – Hamza, 2012¹⁷, 585.

[28] A *consideration*-tanra nézve ld. pl. Parry, 1959, 1sk.; James, 1989¹²; Atiyah, 1994⁵, 62skk.; Zimmermann, 1996³, 554skk.; Ibbetson, 1990, 67skk.; uő., 1999, 236.; Vékás, 1977, 55skk.; Menyhárd, 2004, 68skk.; Siklósi, 2008.

[29] A nemlétező szerződések kérdésköréhez ld. Siklósi I.: *A nemlétező szerződés jogdogmatikai kategóriája és esetei a római jogban*, Jogelméleti Szemle 2005/4 [http://jesz.ajk.elte.hu/]; Uő.: *A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban*, Acta Juridica et Politica Szeged tom. 67 fasc. 19. (2005), 29 p.; Uő.: *A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 45 (2008), 79–116, ill. az e tanulmányokban hivatkozott szakirodalmat.

ződéstől. Az érvényes, ámde hatálytalan szerződés pedig – premisszaként elfogadva egy olyan vonatkoztatási rendszert, amelyben az érvényesség és a hatályosság egymással összefüggő fogalmak, és amelyben a hatályosságot, illetve a hatálytalanságot szűkebb értelemben, tehát az érvényes jogügylet állapotaként koncipiáljuk – valamilyen eredetileg is fennálló, vagy pedig utólagosan beálló ténybeli körülmény folytán nem alkalmas joghatás kiváltására.^[30]

Annak lehetősége, hogy az adós szerződéses kötelezettségének teljesítését megtagadhatja, vagy a körülményekben a szerződéskötést követően beállott változást a jog értékelésként, kivételt képez a *pacta sunt servanda* alapelvének érvényesülése alól. A *clausula rebus sic stantibus* tehát a teljesítés létszakához köthet; a teljesítés megtagadása – a törvény által megszabott feltételek teljesülése esetén – nem minősül szerződésszegésnek.

V. A SZERZŐDÉSKÖTÉST KÖVETŐEN BEÁLLOTT VÁLTOZÁSOK ÉRTÉKELÉSE A MAGYAR POLGÁRI JOGBAN – NÉHÁNY KÖTELMI ÁLTALÁNOS ÉS KÜLÖNÖS RÉSZI TÉNYÁLLÁS

A szerződéskötést követően beállott változásokat a magyar Ptk részben kötelmi általános, részben pedig kötelmi különös részi tényállások keretében értékeli. Az egyes szerződések körében e vonatkozásban mindenekelőtt olyan kontraktusokat találunk (pl. kölcsön, haszonkölcsön), melyek a római jogban reálszerződések voltak. A szerződések konszenzuális jellegének ugyanis „ára” van, amit a reálszerződési konstrukciót el nem ismerő és a szerződések konszenzuális jellegét kizárólagossá tevő modern jogrendszerek a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása útján „fizetnek meg”. A kötelezett ugyanis bizonyos, a szerződéskötést követően beállott körülmények folytán – de csupán kifejezett törvényi felhatalmazás alapján – megtagadhatja a teljesítést.

Vizsgáljunk meg – a teljesség igénye nélkül – néhány ide sorolható esetet a hatályos magyar polgári jogban.

Az első, általános részi tényállás a szerződéskötési kötelezettséghez kapcsolódik:

A szerződéskötési kötelezettség körében, ha a felek nem állapodnak meg, a bíróság – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – a szerződést létrehozhatja, és tartalmát megállapíthatja. Nem hozza létre a bíróság a szerződést, ha a szerződéskötésre kötelezett fél bizonyítja, hogy a szerződés teljesítésére nem képes, vagy a szerződés teljesítése nemzetgazdasági érdeket sértene. (Ptk. 206. § [1] bek.)

A bizonyítási kötelezettség a szerződéskötésre kötelezett felet terheli (perjogi szempontból figyelemre méltó, hogy ő az érdekelt fél, így a pusztán érdekeltiség

[30] A jogügyleti hatályosság fogalmának különböző értelmezéseire nézve ld. Földi, 1998.; uő., 2004., Bessenýó, 2001.; uő., 2007.; Siklósi, 2004.; uő., 2008.; uő., 2007.

külön anyagi jogi rendelkezés hiányában már önmagában is megalapozná a bizonyítási terhet); a hivatkozás alapossága esetén a bíróság nem hozza létre a szerződést, így nem is keletkezik teljesítési kötelezettség.

Indokolt a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazása akkor is, ha a szerződéskötési kötelezettség előszerződés alapján áll fenn:

A szerződés megkötését bármelyik fél megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy az előszerződés létrejötte után beállott körülmény folytán a szerződés teljesítésére nem képes, illetve a szerződés megkötése nemzetgazdasági érdeket sértene, vagy ha e körülmény alapján a szerződés megkötése után elállásnak vagy felmondásnak lenne helye. (Ptk. 208. § [5] bek.)

Ilyen esetben viszont – az előbbi tényállással szemben, bírósági közreműködés nélkül – a szerződéskötésre kötelezett fél joga, hogy megtagadja a szerződés megkötését. A törvényhely az előszerződésből keletkező szerződéskötési kötelezettség alól akkor ad felmentést, ha az alábbi feltételek valamelyike fennáll: a fél az előszerződés megkötése után beállott változás folytán már nem képes az ügyletkötésre,^[31] vagy annak megkötése nemzetgazdasági érdeket sértene, illetve ha e körülmény alapján elállásnak vagy felmondásnak lenne helye. A szerződéskötés ugyanakkor a kívánt törvényi feltételek fennállása esetén sem tagadható meg minden esetben jogszerűen.^[32]

Következő általános részi tényállásunk a bírói szerződés módosítás körébe tartozik:

A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. (Ptk. 241. §)

[31] Jogos alapul szolgálhat a szerződés megkötésének megtagadására, ha az egyik fél ellen felszámolási eljárás indult (BH 1996. 611), ekkor ugyanis a bíróság határozatban állapítja meg a fizetési képtelenség tényét.

[32] Így pl. nincs helye a teljesítés megtagadásának, amikor a fél saját felróható magatartásával idézte elő azt a helyzetet, amely miatt a teljesítésre képtelen. Az ilyen félnek a Ptk. 4. § (4) bekezdésében foglaltakra figyelemmel a szerződéskötés elhárítására nincsen jogalapja, saját felróható magatartására ugyanis előnyök szerzése végett senki nem hivatkozhat (ez az angolszász jogi nyelvben estoppelnek nevezett konstrukció; vö. Ulp. D. 47, 2, 12, 1: „*nemo de improbitate sua consequitur actionem*”, vagyis senki sem szerezhet kereseti jogot tisztességtelensége alapján, amely a „*nemo turpitudinem suam allegans auditur*” sokat hivatkozott modern jogelvének magas absztrakciós szintet tükröző római jogi megfogalmazása). A fenti megállapítás igaz akkor is, amikor a megtagadás indoka olyan körülmény, amelynek elhárításáról az arra hivatkozónak kellett volna gondoskodnia (BH 1980. 344). Nincs helye a szerződés megtagadásának olyan okra történő hivatkozással sem, amellyel már az előszerződés megkötésekor számolni kellett volna. Így pl. nem tagadható meg a vállalkozási szerződés megkötése kapacitáshiányra történő hivatkozással akkor, ha a vállalkozó annak lehetőségére már az előszerződés idején is alapos okkal számíthatott (BH 1981. 111). Annak bizonyítása, hogy a szerződéskötés megtagadásának törvényi feltételei fennállnak – a Pp. 164. § (1) bekezdésével összhangban – az arra hivatkozót terheli. A teljesítés iránti igény elhárítása érdekében – a Pp. 123. §-a szerint – a fenti szabályra alapítottan kereset is indítható annak megállapítása iránt, hogy a szerződés megkötése jogszerűen megtagadható.

Speciális feltétel e helyütt a – törvényszöveg által explicit jelleggel kiemelt – tartós jogviszony megléte. A tényállási elem valamelyik szerződő fél lényeges jogos érdekének sérelme, amely a szerződéskötést követően beállott körülmény következménye. Itt nem a teljesítés megtagadásáról, hanem a szerződéses kötelezettség módosításáról van szó.

A különös részből az alábbi tényállásokat vesszük sorra:

A kölcsönösszeg átadását a hitelező megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy a szerződés megkötése után akár az ő, akár az adós körülményeiben olyan lényeges változás állott be, amely miatt a szerződés teljesítése többé el nem várható, továbbá a szerződés megkötése után olyan körülmények következtek be, amelyek miatt azonnali hatályú felmondásnak (525. §) van helye. (Ptk. 524. § [1] bek.)

Mivel hatályos polgári jogunkban a kölcsönszerződés a felek pusztá megalapodásával jön létre, bizonyos esetekben indokolt lehet a szerződéskötést követően beállott körülmények figyelembevétele. A hitelező a kölcsönösszeg átadását az alábbi esetekben tagadhatja meg:

a) A *clausula rebus sic stantibus* elvének kifejeződéséeként, ha a körülmények változása folytán a szerződés teljesítése nem várható el tőle. Előfordulhat ugyanakkor, hogy a hitelező csak a szerződés megkötése után szerez tudomást olyan körülményekről, amelyek a kölcsönösszeg átadásának megtagadását indokolják, de azok már a szerződéskötéskor is fennálltak. Ilyen esetben a törvényi rendelkezés szó szerinti értelmezése mellett a hitelező a szerződés megtagadására nem jogosult, viszont az elhallgatott lényeges körülmények a szerződés megtámadására szolgáltatnak okot. A szerződés érvénytelensége fő szabály szerint az eredeti állapot helyreállításának jogkövetkezményével jár, s ennek során előfordulhat, hogy az adós a kikényszerített kölcsönösszeget nem képes visszafizetni. Ennek elkerülése céljából a gyakorlat is hajlik arra, hogy ilyen esetben a szerződéskötést követően bekövetkezett változás fogalmát kiterjessze a hitelező által utóbb megismert lényeges körülményekre.

b) A másik eset pedig az, amikor a szerződéskötést követően beállott változások miatt a szerződés azonnali hatályú felmondásának (Ptk. 525. §) lenne helye.

Következő különös részi tényállásunk a haszonkölcsön-szerződéshez kapcsolódik:

„A szerződés teljesítését a kölcsönadó megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy a szerződés megkötése után akár az ő, akár a kölcsönvevő körülményeiben olyan lényeges változás állott be, hogy a szerződés teljesítése tőle el nem várható, továbbá ha a szerződés megkötése után olyan körülmények következtek be, amelyek miatt azonnali hatályú felmondásnak van helye.” (Ptk. 583. § [2] bek.) A haszonkölcsön-szerződés fogalmi eleme az ingyenesség, ezért a szívességi szolgáltatást nyújtó kölcsönadó érdekeinek védelmét szolgálja a törvénynek az a rendelkezése, hogy amennyiben a felek között létrejött szerződés megkötését követően olyan lényeges változás állott be a felek kapcsolatában vagy a haszonkölcsönadó helyzetében, amely miatt tőle a szerződés teljesítése nem várható el,

a megállapodás ellenére megtagadhatja a teljesítést: a dolog birtokának ingyenes átengedését. A haszonkölcsönbe adó részéről a teljesítés megtagadásának okaként jelentkezhet, ha a szerződés megkötése után akár ő, akár a haszonkölcsönbe vevő körülményeiben olyan lényeges változás állott be, hogy a szerződés teljesítése tőle el nem várható (pl. a haszonkölcsönbe adó vagy valamelyik családtagja súlyos betegsége miatt a haszonkölcsönbe ígért dologra szüksége van, vagy a haszonkölcsönbe vevő élethelyzete olyan mértékben megváltozott, hogy ő maga előreláthatóan nem tudná rendeltetésszerűen használni a haszonkölcsönbe ígért dolgot). Megtagadhatja a szerződés teljesítését a haszonkölcsönbe adó akkor is, ha a szerződés megkötése után a haszonkölcsön meghatározott célja lehetetlenné vált, vagy a felek között a viszony a haszonkölcsönbe vevő magatartása következtében megromlott, illetve a szerződéskötéskor még nem ismert oknál fogva a haszonkölcsönbe adónak szüksége van a dologra.

Ezeket a körülményeket, illetve a haszonkölcsönbe adó vagy a haszonkölcsönbe vevő körülményeiben beállott minden olyan lényeges változást, amelyik a szerződés teljesítésének megtagadását lehetővé teszi, a haszonkölcsönbe adónak kell bizonyítania.

Szóltunk arról, hogy a francia polgári jogban a haszonkölcsön pl. reálszerződésnek minősül, továbbá fentebb említést tettünk arról is, hogy egyes szerződéseknel – és ilyen a haszonkölcsön is – a reálszerződési jelleg adekvátabb lenne, mert ez esetben nem volna szükség a „dolgok így állván záradék” alkalmazására.

VI. KITEKINTÉS: A *CLAUSULA REBUS SIC STANTIBUS* A NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK JOGÁBAN

Fentebb már vizsgáltuk a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazásának indokait a szerződési jogban, és megállapítottuk, hogy kivételt képez a *pacta sunt servanda* princípiuma alól. A „dolgok így állván” klauzula jellegadó sajátosságát különösen szükséges hangsúlyozni a nemzetközi közjogban, ahol a *pacta sunt servanda* elve a nemzetközi szerződések tekintetében kiemelkedő fontossággal bír, a belső joghoz mérten szerény kikényszerítő mechanizmus, másképp fogalmazva: a kötelező joghatósággal rendelkező bírósági rendszer hiánya miatt. A nemzetközi szerződések jogáról szóló, 1969-ben kötött Bécsi Egyezmény^[33] preambuluma maga is kifejezetten utal a *pacta sunt servanda* szabályának általános elismertségére, illetve a 26. cikk kimondja, hogy „minden hatályos szerződés kötelezi a részes feleket, és a szerződést jóhiszeműen kell végrehajtaniuk”.^[34]

[33] A magyar jogban kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.

[34] Mind a preambulum, mind pedig az idézett 26. cikk a *pacta sunt servanda* elvét a jóhiszeműség elvével összefüggésben említi, és ezzel elismeri a két elv közötti szoros rokonságot. Malcolm N. Shaw „talán a legfontosabb” elvnek tekinti a jóhiszeműség elvét, mint a korrektség, tisztesség ob-

Mi indokolja a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazását a nemzetközi szerződések jogában? A neves nemzetközi jogász, Malcolm N. Shaw szerint az, hogy néhány szerződés nagyon hosszú ideig hatályban marad, holott időközben alapvető változások következhetnek be.^[35] A szerző utal ugyanakkor a doktrínát ért bírálatokra is, melyek azon alapulnak, hogy a nemzetközi jogrend nélküli a kötelező joghatósági rendszert, és ezért a doktrína csorbíthatja az államok által vállalt kötelezettségek kötelező erejét.^[36] A modern nemzetközi jog elismeri a *clausula rebus sic stantibus* alkalmazhatóságát, de csak igen korlátozottan, kivételes jelleggel. Tekintsük át a Bécsi Egyezménynek a körülmények alapvető megváltozására vonatkozó – a Nemzetközi Bíróság által a létező szokásjog kodifikációjának tekintett – 62. cikkét!

„A szerződés megkötésének idejében fennállott körülményeknek a részes felek által előre nem látott alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára nem lehet hivatkozni, kivéve, ha:

ezeknek a körülményeknek a fennállása lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a részes felek a szerződést magukra nézve kötelező hatályúnak ismerjék el;

a változás hatására gyökeresen átalakul a szerződés alapján még teljesítendő kötelezettségek mértéke.

A körülmények alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára nem lehet hivatkozni:

ha a szerződés határt állapít meg; vagy

ha az alapvető változás annak eredménye, hogy az erre hivatkozó részes fél akár a szerződésből folyó kötelezettségét, akár a szerződésben részes bármelyik féllel szemben fennálló más nemzetközi kötelezettségét megszegte.”

A körülmények alapvető megváltozására tehát a nemzetközi jogban – és e vonatkozásban párhuzamot vonhatunk a nemzeti jogok szabályozásával is – főszabály szerint nem, csupán kivételes jelleggel lehet hivatkozni. Az idézett cikk szerint a szerződés megkötésének idejében fennállott körülményeknek a részes felek által előre nem látott alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára nem lehet hivatkozni, kivéve, ha ezeknek a körülményeknek a fennállása lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a részes felek a szerződést magukra nézve kötelező hatályúnak ismerjék el; a változás hatására gyökeresen átalakul a szerződés alapján még teljesítendő kötelezettségek mértéke.

jektív, elvi követelményrendszerét (Földi), Oppenheim pedig „kiemelkedő jelentőségűnek” minősíti a jóhiszeműség princípiumát. A jóhiszeműség elve tehát olyan háttérszabály, amely a meglévő nemzetközi jogi szabályok követésére sarkall. A Nemzetközi Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a „a szerződések jogában maga a *pacta sunt servanda* szabálya is a jóhiszeműségen nyugszik”. *Francia nukleáris kísérletek ügye*, ICJ Reports, 1974.

[35] Shaw, 2001, 589.

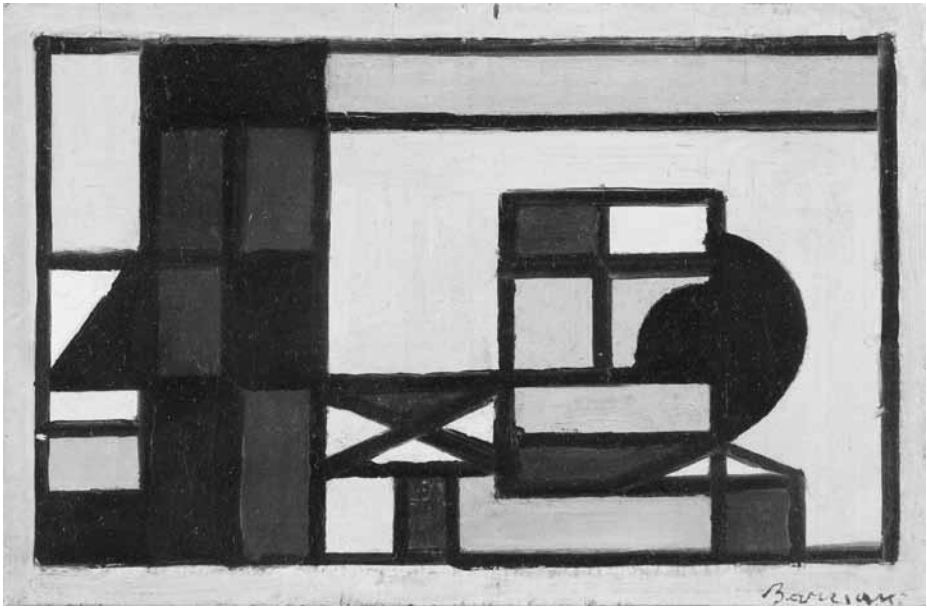
[36] Uo.

A körülmények alapvető megváltozására, mint a szerződés megszűnésének vagy az abból való kilépésnek az okára nem lehet hivatkozni, ha a szerződés határt állapít meg; vagy ha az alapvető változás annak eredménye, hogy az erre hivatkozó részes fél akár a szerződésből folyó kötelezettségét, akár a szerződésben részes bármelyik féllel szemben fennálló más nemzetközi kötelezettségét megszegte.

IRODALOM

- Atiyah, Patrick S. (1994⁵): *An introduction to the law of contract*. Oxford.
- Bart, Jean (1990): *Pacte et contrat dans la pratique française (XVIe–XVIIe siècle)*. In: Barton, John (ed.): *Towards a general law of contract*. Berlin. 125-137.
- Bessenýő András (2007): A jog léte, avagy a lé(ezés) a jogban. *Jura*. 1. 11-40.
- Bessenýő András (2001): *A jogügyletek érvényessége és hatályossága – Egy civilizisztikai (ál?)probléma margójára*. *Jura*. 2. 5-17.
- Büрге, Alfons (1995²): *Das französische Privatrecht im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main.
- Földi András (1998): Érvényesség és hatályosság a végrendeleteknél. *Közjegyzők Közlönye* 2/7–8. 2-12.
- Földi András (2006): Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht. In: *Hundert Jahre Bürgerliches Gesetzbuch*, Budapest. 20-34.
- Földi András (2004): Don Quijote és a lidércek – újabb észrevételek a jogügyletek érvényességéről és hatályosságáról. In: *Az igazságosság dilemmái. Ünnepi kötet Földesi Tamás 75. születésnapjára*. Budapest. 146-158.
- Földi András (2001): *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Budapest.
- Földi András – Hamza Gábor (2012¹⁷): *A római jog története és intézüciói*. Budapest.
- Hamza Gábor (1998): *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest.
- Hamza Gábor (2006): Megjegyzések a római jog szerepéről a jogászképzésben. In: Hamza Gábor – Nótári Tamás: *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok*. I. Budapest. 476-492.
- Helmholz, Richard H. (1990): Contracts and the canon law. In: Barton, John (ed.): *Towards a general law of contract*. Berlin. 49-65.
- Hubrecht, Georges – Vermelle, Georges (1993¹⁵): *Droit civil*. Paris.
- Ibbetson, David John (1990): Consideration and the theory of contract in sixteenth century common law. In: Barton, John (ed.): *Towards a general law of contract*. Berlin. 67-123.
- James, Philip S. (1989¹²): *Introduction to English law*. London.
- Köbler, Ralf (1991): *Die „clausula rebus sic stantibus“ als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. Tübingen.
- Landau, Peter (2003): Zu den kanonischen Grundlagen der Privatautonomie. In: *„Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert.“ Festschrift für Knut Wolfgang Nörr*. Köln. 457-474.
- Liebs, Detlef (2004⁶): *Römisches Recht*. Göttingen.

- Luig, Klaus (1999): Die Kontinuität allgemeiner Rechtsgrundsätze: Das Beispiel der *clausula rebus sic stantibus*. In: Zimmermann, Reinhard –Knütel, Rolf – Meincke, Jens Peter (hrsg.): *Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik*. Heidelberg. 171–186.
- Martini, Remo (2005): *Diritti greci*. Bologna.
- Martini, Remo (1997): Sulla definizione di 'lex' in D. 1, 3, 1. In: *Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*. II. Napoli. 29–37.
- Meder, Stephan (2005²): *Rechtsgeschichte. Eine Einführung*. Köln–Weimar–Wien.
- Menyhárd Attila (2004): *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest.
- Parry, David Hughes (1959): *The sanctity of contracts in English law*. London.
- Ruzsoly József (1996): *Európa jogtörténete*. Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában. Budapest.
- Shaw, Malcolm N. (2001): *Nemzetközi jog*. Budapest.
- Siklósi Iván (2004): *A jogügyleti hatályosság elméleti problematikája, különös tekintettel a végrendelet visszavonásának jogdogmatikai megítélésére*. AUB. 41. 73–111.
- Siklósi Iván (2008): *A végrendelet visszavonásának dogmatikai megítélése, különös tekintettel az utólagos érvénytelenség elméleti problematikájára*. JT. IX. Pécs. 353-376.
- Siklósi Iván (2008): *A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban*. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. 45. 79-116.
- Siklósi Iván (2008): *Néhány adalék a causa és a consideration fogalmához*. Jogelméleti Szemle. 1. [Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/>]
- Siklósi Iván (2007): *Der Widerruf des Testaments aus der Sicht der Rechtsdogmatik und die Probleme der nachträglichen Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte*. Annales Budapest. 48. 341–368.
- Siklósi Iván (2005): *A nemlétező szerződés jogdogmatikai kategóriája és esetei a római jogban*. Jogelméleti Szemle. 4. Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/>
- Siklósi Iván (2005): *A nemlétező szerződések problémája a római jogban és a modern jogokban*. Acta Juridica et Politica Szeged. Tom. 67. fasc. 19. 1–29.
- Terré, François – Simler, Philippe – Lequette, Yves (1996⁶): *Droit civil. Les obligations*. Paris.
- Vékás Lajos (1977): *A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai*. Budapest.
- Wieacker, Franz (1967²): *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen.
- Zimmermann, Reinhard (1996³): *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*. Oxford.

•
Barcsay Jenő: Csendélet (1977)